

ПРО РОЛЬ УКРАЇНОМОВНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Рецензія на монографію: Гірняк С. П. «Соціолект галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови (кінець ХІХ – початок ХХ століття)» (Дрогобич : Посвіт, 2018. – 620 с.)

Подана на рецензію монографія – новаторське цілісне дослідження актуальних проблем сучасної лінгвоукраїністики: соціальної диференціації української мови в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема формування та функціонування соціолекту інтелігенції Східної Галичини та його ролі у випрацюванні норм загальнонаціональної літературної мови. Актуальність дослідження С. П. Гірняк визначена необхідністю вивчення окремих соціально-територіальних, жанрово-тематичних і функціонально-стильових ідіомів української мови в історичній перспективі для розв'язання сучасних проблем формування її нового літературного взірця на початку ХХІ ст., створення нових її ідіомів для задоволення нових когнітивних і комунікативних потреб українського суспільства.

Монографія містить оригінальні теоретичні та практичні напрацювання, пропонує авторську методику реконструювання соціолекту інтелігенції Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. як самостійного системно-структурного утворення. Структуру дослідження С. П. Гірняк підпорядковано досягненню його мети – моделюванню соціолекту інтелігенції за художніми, публіцистичними й науковими текстами, словниками й граматиками, виданими в Східній Галичині та Наддніпрянській Україні, і з'ясування його ролі у формуванні норм загальнонаціональної української мови.

Текст рецензованої монографії С. П. Гірняк заслуговує на увагу з багатьох причин. Монографічне дослідження має чітку структуру: складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури, що налічує понад 1000 джерел, розлогих додатків, які доповнюють, конкретизують основний виклад матеріалу. Тут доцільно виокремити, як на мій погляд, такі вагомі розділи: «Мовний простір Східної Галичини в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. і місце в ньому соціолекту інтелігенції» (розділ I); «Соціоментальні характеристики української галицької інтелігенції як суб'єкта мовної діяльності» (розділ II); «Соціолект галицької інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. як самостійний мовний ідіом» (розділ III); «Функціонування соціолекту в мовній професійній практиці української інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст.» (розділ IV); «Вплив соціолекту української галицької інтелігенції на формування норм української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст.» (розділ V).

У названих складових досліджуваного пошуку докладно проаналізовано роль соціолекту галицької інтелігенції у формуванні норм української літера-

турної мови в кінці ХІХ – початку ХХ ст. Не викликає заперечень аргументовано окреслений об'єкт дослідження, що належним чином охопив галицький період розвитку й функціонування української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. Тут важливо наголосити: феномен західноукраїнського варіанта української мови окресленого періоду, ступінь засвоєння характерної для нього лексики і фразеології в сучасній українській літературній мові залишається однією з украї мало опрацьованих тем. Звідси – мое бачення актуального звучання досліджуваної теми та її теоретична й практична значимість.

У монографії схарактеризовано мовний простір Східної Галичини в кінці ХІХ – початку ХХ ст. і місце в ньому соціолекту інтелігенції, а також соціоментальні характеристики української галицької інтелігенції як суб'єкта мовної діяльності. Дослідниця слушно зауважує, що кінець ХІХ – початок ХХ ст. – це період широкого застосування й використання української мови в Східній Галичині в найрізноманітніших ділянках літературної, наукової та просвітницької діяльності. Крім побутової народної лексики, до літературної мови входять елементи мови різних соціальних груп, передусім освіченої верстви суспільства. Саме люди розумової праці – інтелігенція – збагачують лексичний склад української мови абстрактною і професійною лексикою, термінологією, формулами мовного етикету, комунікативними кліше та дискурсивними одиницями, впливають на розвиток функціональних стилів української мови, а тому можемо говорити про диференціацію мови в її синхронному аспекті, що визначають не лише регіональні, а й соціальні чинники.

У дослідженні обґрунтовано, що мовна ситуація Східної Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. є сукупністю всіх мов (української, польської, німецької, єврейської (їдиш) й ін.), територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів, які використовувалися в краї для забезпечення комунікації на всіх суспільних рівнях. Розвиток і комунікативну потужність української мови в Східній Галичині цього часу забезпечували її юридичний статус у державах-метрополіях та спектр сфер її уживання: *побутова* (сім'я, громада села, односельці, дільниці в містах (Львів, Дрогобич, Борислав, Стрий, Самбір, Коломия, Броди та ін.): *освітня* (українські приватні навчальні заклади та незначна кількість державних шкіл, гімназій, ліцеїв, торгівельних і фахових шкіл), *релігійна* (мовна діяльність греко-католицької і пра-

вославної церков), науково-професійна (часописи, підручники, звітні документи тощо), мистецька (художня література, аматорські українські мистецькі колективи) тощо.

С. П. Гірняк проаналізувала тексти різних стилів і жанрів відомих і маловідомих загаломі мовних особистостей – представників різних професійних груп інтелігенції, зокрема обстежила соціолект галицької інтелігенції як самостійний ідіом у мовних портретах Уляни Кравченко, Івана Франка, Константины Малицької, Стефана Коваліва, Андрея Шептицького. У дослідженні визначено систему позамовних чинників, серед яких суспільні, політичні, ментальні, професійно-діяльнісні, які в кожному окремому сегменті соціокультурного життя української спільноти сприяли становленню, побутуванню та розвитку соціолекту інтелігенції Східної Галичини окресленого періоду.

Одним зі шляхів розв'язання задекларованої проблеми є ґрунтовне дослідження досвіду мовно-культурних процесів у Східній Галичині, а також їх вплив на формування норм української літературної мови. Аналіз, оцінка та творче осмислення мовно-культурних процесів цього періоду сприятимуть впровадженню прогресивних надбань лінгвістичної науки в сучасну теорію та практику, позитивно впливатимуть на усвідомлення ролі галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови.

Методологія та методи дослідження засновані, як на моє переконання, на фундаментальних ідеях сучасних філософських та мовознавчих концепцій про діалектичну єдність загального, часткового та одиничного з погляду взаємозв'язків та взаємозумовленості лінгвістичних явищ на різних етапах історичного розвитку, зв'язку історії з сьогоденням, теорії та практики у висвітленні мовних явищ; об'єктивного та історичного підходів до аналізу процесів розвитку української мови. Дослідниця ефективно використала метод моделювання (реконструкції), який допоміг їй виокремити соціолект української галицької інтелігенції як цілісне самостійне утворення в структурі української мови та суспільно-культурному просторі її функціонування й розвитку в Східній Галичині досліджуваного періоду, з'ясувати традицію та дослідницькі підходи до вивчення нормативної бази української літературної мови. Тоді як під час моделювання соціолекту української інтелігенції Східної Галичини як самостійного системно-структурного утворення, мовного ідіому виокремленні його з тогочасної мовної практики було використано комплекс методів структурного аналізу мови, зокрема: метод опозицій, дистрибутивного та компонентного аналізу, прогнозування. Використання названих методів дозволило С. П. Гірняк встановити склад елементів соціолекту та відношень між ними й уможливило створення його індуктивної багаторівневої моделі, яка відображає найхарактерніші властивості мови інтелігенції як окремої соціальної групи населення Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві створено лінгвокультурологічну концепцію соціолекту української інтелігенції Східної Галичини як вод-

ночас результату українськомовної діяльності цієї соціальної групи та чинника формування норм української літературної мови в Східній Галичині і в Україні загалом.

Дослідницею аргументовано уточнено термінологічний апарат дослідження проблеми виникнення і ролі соціолекту галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови обстежуваного періоду, зокрема зміст понять «*варіанти української літературної мови*», «*соціолект*», «*койне*», «*міське койне*», «*регіолект*», «*ідіолект*», «*мовний портрет*», «*мовна практика*», «*мовний простір*» та ін.; розроблено методологічний інструментарій, окреслено джерельну базу вивчення проблеми, доповнено її новим дослідницьким матеріалом; комплексно схарактеризовано мовно-культурне середовище Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. і ті соціолінгвістичні чинники, які вплинули на розвиток і вивчення тенденцій нормування мови на прикладі соціолекту української галицької інтелігенції обстежуваного періоду; розглянуто форми, розкрито зміст, виявлено засоби мовної діяльності галицької інтелігенції, результатом якої є її соціолект як самостійне (лексико-семантичне, стилістичне, граматичне) системно-структурне утворення у її (діяльності) культурно-історичному та науковому значенні для формування норм української літературної мови аналізованого часу; реконструйовано соціолект української галицької інтелігенції на основі проаналізованих мовних портретів представників різних її професійних груп, передусім учителів, письменників, публіцистів, церковних і громадських діячів; виявлено лексичні та граматико-стилістичні особливості текстів «Записок НТШ» у Східній Галичині в обстежуваній період, визначено принципи зарахування мовознавчих та інших пам'яток НТШ до єдиного контексту науково-публіцистичної дискусії кінця XIX – початку XX ст. у Східній Галичині; показано відбиття лексичної специфіки соціолекту української галицької інтелігенції в українській лексикографії; проаналізовано мовну дискусію кінця XIX – початку XX ст. та виявлено її вплив на становлення і формування правописних норм української мови; створено індуктивну модель соціолекту галицької інтелігенції; встановлено елементи соціолекту української галицької інтелігенції, інкорпоровані в нормативну систему сучасної української літературної мови на рівні лексики, фразеології, граматики, стилістики.

Наскільки я можу оцінити, настільки прагну зробити акцент: С. П. Гірняк уперше в українському мовознавстві так ґрунтовно узагальнила погляди на феномен *галичанізмів*. Стосовно гіпотези про існування галицької говірки, або, за визначенням Л. О. Ткач, галицько-буковинського койне, власне, як передумови формування західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX – початку XX ст., то це підтверджено значним обсягом фактичного матеріалу.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у співвіднесенні елементів соціолекту; матеріали і висновки дослідження постають вагомим внеском у теорію соціолінгвістики як інтеграційного напрямку досліджень в умовах сучасної

наукової парадигми і в соціолінгвістичну концепцію слов'янських мов, зокрема щодо соціального поширення і статусу української мови та її носіїв в минулому і сьогодні на всій етнічній території України. Реконструкція соціолекту як системно-структурного цілого, самостійного мовного ідіому сприятиме розв'язанню фундаментального завдання вивчення закономірностей розвитку української мови для задоволення нових когнітивних і комунікативних потреб суспільства. Оскільки формування соціолектів – це відповідь мови на розвиток суспільства, його поширення за професійною і соціальною ознаками, то можемо говорити про внесок у лінгвсеміотику та теорію номінації (формування нових мовних знаків), комунікативну і когнітивну, структурну лінгвістику та лінгвокультурологію. У цьому зв'язку доцільно підкреслити: кінець XIX ст. – початок XX ст. – це плідний період в історії української мови. Він багатий знаменними подіями, що сприяли розвитку і зміцненню соціального престижу української мови загалом. Йдеться про стан, власне, від утвердження реформованого в 1893 р. НТШ, що значно активізував видавничу діяльність (видання «Записок», збірників секцій, етнографічних збірників тощо) до видання першого соборного українського правопису 1928 р. До окресленої доби належать і три роки відносної самостійності української держави. Цей період вагомий ще й тому, що його наповнювала творчість корифеїв української літератури. Науково-публіцистичні видання зазначеної епохи й досі не втратили свого наукового значення. Вони належать до базових джерел стосовно вивчення історії розвитку власне української мови, історії, філософської думки, права; до того ж вони стали основою формування національної самосвідомості українського народу.

Дослідниця слушно наголошує: українська літературна мова першої чверті XX ст. мала вже вироблену суспільно-політичну термінологію, з допомогою якої можна було повністю передати характер суспільно-політичних рухів як тодішнього часу, так і попередніх епох. У літературі початку XX ст. значно вільніше, ніж у сучасному суспільствознавстві, уживалися діалектні, локальні слова й вирази – як західні, так і східні.

Вважаю, що робота виграла б, коли б у теоретичній частині авторка розкрила погляди В. фон Гумбольдта щодо дихотомії мови і мовлення, мови і мислення, а також у другому розділі монографії подала менш розлогі визначення *інтелігенції, провідної верстви* й інші.

Автор цих рядків дійшов висновку: дослідницю вдалося здійснити переконливу апробацію головних теоретичних і практичних результатів дослідження в доповідях на 17 міжнародних, 6 всеукраїнських конференціях, в 53 публікаціях, із них 51 одноосібній статті та матеріалах конференцій, зокрема: 12 за кордоном (у т. ч. 1 колективній монографії),

24 у виданнях затверджених ДАК України як фахові, 2 індексованих у науково-метричній базі Index Copernicus.

Зауважимо, що здійснена дослідницею реконструкція соціолекту інтелігенції Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. та вивчення його ролі у формуванні норм загальнонаціональної української літературної мови в нових аспектах і великою мірою на новому мовному матеріалі сприяє розвитку ідей та висновків, оприлюднених у дослідженнях Ю. Шевельова, І. Матвіяса, Л. Ткач, М. Лесюка й інших учених, з'ясуванню міри й характеру впливу мовної діяльності галицької інтелігенції на націєтворчі, ідейно-культурні, науково-освітні процеси в Східній Галичині кінця XIX – першої половини XX ст., підтверджує потужну роль соціолекту української галицької інтелігенції на формування норм загальнонаціональної української літературної мови.

Виконане С. П. Гірняк інтегративне дослідження закладає теоретико-методологічну основу для моделювання соціолекту тієї чи тієї мовно-культурної спільноти, що зробила свій особливий внесок у формування лексико-граматичних, функціонально-стильових і правописних норм як окремої території чи регіону України, так і загальнонаціональної української літературної мови. Унаслідок здійсненого аналізу текстів різних стилів й жанрів встановлено соціоментальні ознаки галицької інтелігенції як феномена української культури кінця XIX – початку XX ст.; запропоновано індуктивну модель її соціолекту як самостійного мовного ідіому та встановлено його складники: з'ясовано прояви впливу дослідженого соціолекту на формування норм загальнонаціональної української мови на різних рівнях її системи: фонемному, граматичному (морфологічному та синтаксичному), словотвірному, лексико-фразеологічному, семантичному, а також вплив реконструйованого соціолекту на правопис, акцентуацію і стилістику загальнонаціональної української мови.

Накреслені в роботі перспективи вивчення ролі соціолектів певних мовно-культурних українських спільнот передбачають дослідження їх у когнітивно-комунікативному, соціолінгвістичному, лінгвокультурологічному аспектах із застосуванням системно-структурного підходу до аналізу мовних явищ.

Уважаю, що основні положення й висновки, зроблені авторкою, переконливо унаочнюються конкретними схемами, які значно полегшують сприймання тексту, чітко зафіксують і закріплюють зроблені висновки. В цілому робота становить широку панораму діяльності галицької інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. і буде корисною не тільки для широкого кола поціновувачів і дослідників української мови, але й усіх, хто цікавиться історією її становлення й розвитку.

М. І. Зимомря,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри германських мов і перекладознавства
Інституту іноземних мов Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка